

I. Въведение

Преди тридесетина години в далечна Америка родители на деца с увреждания се замислят върху бъдещето на малчуганите си, без да забравят здравето им, и излагат пред училищните власти всички аргументи „за“ децата им да бъдат „третирани наравно с останалите“, т.е. да ходят в кварталното училище, да бъдат изпитвани, да има изисквания спрямо тях, изобщо да растат заедно с връстниците си. Наричат го интегрирано образование. Десетилетия по-късно се оказва, че понякога тези деца са в училището, но не участват в научаването, в живота на класа. Проблемът е разпознат като системен за образованието - организацията на учебния процес изключва различните, преподаването не е съобразено с техните възможности, справянето им в „обичайна“ среда е затруднено. Нужна е промяна. Тогава възниква понятието „приобщаващо“ или „включващо“ образование, с което се казва, че не е достатъчно децата да бъдат заедно физически, те трябва да се развиват заедно, да бъдат приобщени, включени в общата среда. Продължението следва логично: необходима е промяна в образователната система, в методите на обучение, в техниките на преподаване и изпитване. Образователните стандарти променят акцента в образованието - от измерване на преподадена материя се минава към мерене на придобити знания и умения (в момента педагозите на Запад дори водят дебата на друго ниво - до колко проблематично е меренето, сравняването на знанията и уменията; правя вметката, за да е ясно, че дебатът за образованието е изключително динамичен), от наизустяване - към мислене и решаване на житейски задачи, от механичен сбор на дисциплини - към набор от ценности и принципи, които децата приемат за свои. Става сложно, но в името на децата и тяхното бъдеще усилията продължават и днес.

II. ИНТЕГРИРАНО ОБУЧЕНИЕ

Достъпът до образование и наличието на подкрепяща среда за деца с увреждания, които имат специални образователни потребности (СОП) са предпоставки за равнопоставеност и равни възможности пред хората с увреждания на трудовия пазар и за пълноценното им участие в живота.

В момента в България значителен брой деца с увреждания не получават образование или се обучават в домовете си чрез индивидуална форма на обучение. Така те са лишени от възможността да общуват със своите връстници, да бъдат самостоятелни и равнопоставени. В резултат на това голяма част от техните възможности и социалните

им умения остават недостатъчно развити. Дългосрочните последици от такъв подход са трайна социална изолация, неконкурентноспособност на пазара на труда, неумение за справяне с житейски ситуации.

Както отглежданите в семейства, така и настанените в специализирани институции деца с увреждания, често са обект на дискриминационно отношение и на остарели обществени нагласи.

В съществуващите нормативни актове в българското законодателство са регламентирани необходимите базисни предпоставки за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания в системата на народната просвета. Същевременно, разписаните

Форма на обучение на деца със специални образователни потребности (СОП), при която всяко от тях се обучава в масово [училище](#) , но по план, съобразен с индивидуалните му възможности. В

Б

[България](#)

интегрираното обучение (ИО) е прието официално през [2003](#)

г. То обхваща следните категории деца :

с интелектуална недостатъчност;

с зрители увреждания;

с слухови увреждания;

с хронични заболявания;

с езиково-говорни нарушения.

Приема се, че тези категории деца са със специални образователни потребности поради наличието на определени дефицити в различни сфери - познавателна, моторна, сензорна.

Главната цел на ИО е да постигне вграждане на децата със СОП в средата на техните връстници, а впоследствие - в обществото като цяло. Затова учебните часове се провеждат заедно с класа, който посещава съответното дете. В зависимост от дефицита, с него провеждат индивидуални занимания различни специалисти-специални педагози. Важна особеност на ИО е, че е насочено към индивидуалните възможности и интереси на децата със СОП. От тях не се изисква покриване на стандартите на обучение за съответния клас; дори и усвоили минимум от знания, те преминават в по-горен клас.

В страните от [Европейския съюз](#) ИО е въведено отдавна. Всяка от тях има изработена собствена система на интеграция, която отчита националната специфика.

III. Професионално ОРИЕНТИРАНЕ И образование

Професионалното образование и обучение е достъпно за всички деца, включително тези със специални образователни нужди. Член 32 от ЗПОО посочва, че за последните се организира професионално образование и професионално обучение по програми, съобразени със здравословното им състояние или със социалния им статус [1]. Законодателят отделя лицата с хронични заболявания, с физически увреждания, със сензорни увреждания, децата с интелектуална недостатъчност, децата с девиантно поведение. Всички тези групи лица с изключение на децата с интелектуална недостатъчност се обучават по програмите за професионално образование или за професионално обучение по професии или по част от професии, обучението и упражняването на които са подходящи за здравословното им състояние. Децата с интелектуална недостатъчност се обучават по програми за професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация. Министерството на образованието и науката и Министерството на здравеопазването определят професиите, по които различните групи деца могат да се обучават.

При завършване на професионалното образование се получава свидетелство за средно образование и свидетелство за професионална квалификация и/или правоспособност, а при професионалното обучение – свидетелство за основно образование или документ

за завършен клас от средно образование и свидетелство за професионална квалификация и/или правоспособност.

1. Министерски съвет има задължение по провежда държавната политика за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите. Член 5 от ЗЗРСИ предвижда като една от формите за защитата, рехабилитацията и социалната интеграция осигуряването на условия за образование, професионално ориентиране и професионална квалификация.

По отношение на децата с увреждания Министерството на образованието и науката има задължение да осигури:

1. разработване на учебни програми за интегриране;
2. снабдяване с безплатни учебни помагала, технически средства за обучение, съвременни технологии, необходими за целите на специалното образование, както и със специфични индивидуални приспособления и пособия, подпомагащи учебния процес до завършване на средното им образование.

МОН има задължение да създава условия за създаване на фондове за стипендии за деца с хронични заболявания и за деца със специфични образователни нужди. То има също задължение за осигуряването на допълнителни образователни възможности за ученици, застрашени от отпадане от училище.

2. Ролята на Общините

Тъй като ЗНП вменява задължение на масовите училища да създават условия за включването в тях на деца със специални образователни нужди, това задължение фактически лежи върху общините, тъй като те финансират общинските детски градини и училищата.

Освен това общините са длъжни да осигуряват:

1. задължителното училищно обучение на децата до 16-годишна възраст;
2. здравето обслужване и сигурността на детските градини и училищата, на децата и учениците;

3. средства за издръжката, изграждането, обзавеждането и основния ремонт на училищата, детските градини и обслужващите звена;
4. средствата за изпълнение на държавните образователни изисквания за научното, информационното и библиотечното обслужване и за едногодишната издръжка на деца и ученици в общинските детски градини, училища и обслужващи звена; както и за финансовото осигуряване на всички раздели на учебния план за общинските детски градини, училища и обслужващи звена;
5. условия за столово хранене, общежития, отдих, спортна база и транспорт за децата, учениците и учителите;
6. стипендии и специални помощи на ученици.

3. Центрове за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ)

Наредба 4 от 1999 г. посочва, че ЦСРИ предоставят рехабилитация, социално- правни консултации, насочване към заведения за социални услуги, образователно и професионално ориентиране и обучение на лица с умствени затруднения в професионални умения. Тези услуги се предоставят на деца с изоставане в развитието; деца и възрастни със сетивни увреждания; деца с отклонение в поведението; деца и възрастни с физически увреждания; лица с различна степен на умствени затруднения и други посочени в закона [2] .

В България съществуват институции, предоставящи образователни услуги извън системата на народната просвета. Такива са домовете за деца и младежи с умствена изостаналост и социално учебно-педагогическите заведения.

4. Домове за деца и младежи с умствена изостаналост (“ДДМУИ”)

ДДМУИ се посещават от така наречените “необучаеми деца” – термин, с които се определят децата, за които законът посочва, че не се приемат в специални училища и специалните учебно-възпитателни заведения. Съгласно Инstrukция №6 на Министерството на народната просвета и Министерството на народното здраве [3] това са деца с:

1. Тежки характерови отклонения /психопатия, характеропатия/, с чести и големи епилептични припадъци и психични еквиваленти
2. Шизофрения или друга психоза, при която заболяването им пречи за включване в детски и ученически колектив
3. Тежки нарушения на двигателната сфера, които затрудняват самообслужването им
4. Умствена недостатъчност в по-тежка степен, както следва :

а) в помощни училища и детски градини от умерена /имбецили/, тежка и дълбока олигофрения

б) в учебно-възпитателни заведения за деца и ученици с нарушения в слуха или зрението и умерена, тежка и дълбока олигофрения

1. Сляпо-глухонеми

Съгласно горната инструкция в помощните детски градини и помощните училища освен горе посочените деца не се приемат и:

а) деца и ученици с временни задръжки в психофизическото си развитие, педагогически занемарени, астенични, инфантилни и други,

б) деца и ученици с умствени възможности на границата между норма и патология /рубрика 310 по Международна класификация на болестите/.

Тези заведения са на подчинение на Министерството на труда и социалната политика и са уредени в Наредба № 4 от 16 март 1999 г. В зависимост от времето, през което се извършват социални услуги, те могат да бъдат дневни или целогодишни.

5. Социално учебно-професионални заведения (“СУПЗ”)

СУПЗ са създадени са чрез Постановление 63 на МС от 11 април 1991 година [\[4\]](#) . Социалните учебно-професионални заведения са юридически лица на бюджетна издръжка, подчинени на общинските служби за социално подпомагане в общините, на териториите на които се намират. Организационно-методическото ръководство на цялостната дейност на СУПЗ се осъществява от Министерството на труда и социалните грижи. То съвместно с Министерството на образованието и науката и Министерството на здравеопазването утвърждава учебни планове и програми за обучение и квалификация на курсистите и следи за правилното им прилагане.

Правилникът за дейността на социалните учебно-професионални заведения [\[5\]](#) посочва, че СУПЗ се организират с цел да квалифицират всички категории инвалиди и лица с лека умствена изостаналост и увреден слух на възраст от 14 до 35 години в подходящи за тях професии. Наредба № 4 от 1999 г. за условията и реда за извършване на социални услуги

[\[6\]](#) разширява обхвата на лицата, които имат право да се ползват от СУПЗ, и включва и лица със определена група инвалидност и говори за лица със сетивни увреждания, а не само за лица с увреден слух. Според Наредбата, в СУПЗ могат да се предоставят социални услуги и на деца над 14-годишна възраст от семейства в неравностойно социално положение. Това означава допускане на обучение в специални заведения на деца със специални нужди и деца в неравностойно социално положение.

Курсистите се приемат в СУПЗ със заповед на директора по лична молба или по предложение на ръководствата на учебни, здравни и социални заведения и други лица и организации. В СУПЗ се приемат за професионална квалификация и преквалификация:

1. лица на възраст от 14 до 35 години, които са освидетелствани от трудово-експертна лекарска комисия (ТЕЛК) или лекарска консултативна комисия (ЛКК) и имат препоръка за обучение по някоя от специалностите, застъпени в СУПЗ;
2. младежи и девойки, завършили специалните училища за лица с лека степен на умствена изостаналост и за тежкочуващи и глухи.

Изискването за образование на курсиста се определя с учебния план за съответната специалност.

СУПЗ са на пълен пансион. Децата, които живеят в същото населено място, могат да ползват пансиона по желание. Броят на курсистите в една учебна паралелка (клас) е от 6 до 11 души, а на възпитателските групи – от 12 до 22 души.

Положението на курсисти, които в срок от 3 месеца от постъпването си в СУПЗ, не показват данни за успешно усвояване на специалността, се разглежда от Педагогическия съвет, който взема решение и предлага пренасочване в друга специалност в същото СУПЗ, преместване в друго СУПЗ или представяне на ТЕЛК за

освидетелстване или преосвидетелстване. Повтаряне на учебната година поради слаб успех се допуска еднократно за целия курс на обучение.

Курсът на обучение завършва с полагане на квалификационен изпит по теория и практика. Изпитите се провеждат по начин и ред, определени от Министерството на труда и социалните грижи [7]. По физическо възпитание оценки не се поставят.

Успешно издържалите квалификационния изпит получават свидетелство за професионална квалификация. Курсист, който не е издържал успешно квалификационния изпит в последната възможна сесия, получава вместо свидетелство за професионална подготовка удостоверение, в което се посочва какво знае и може да работи по изучаваната професия, и се представя на ТЕЛК (ЦТЕЛК) за освидетелстване (преосвидетелстване). Завършилите СУПЗ получават свидетелство за професионална квалификация по образец, утвърден от Министерството на труда и социалните грижи.

Финансирането на дейността на СУПЗ се извършва чрез републиканския бюджет и бюджетите на общинските съвети. Последните осигуряват необходимата материално-техническа база.

6. Ориентиране на деца с ДЦП

Дружество „Знание“ - София е неправителствена организация с приоритетни дейности - професионална подготовка, квалификация и преквалификация на различни социални групи - деца, младежи, без-работни, работещи, които искат да повишат квалификацията си или да придобият нова т.е. подготовка за професионално реализиране в новите пазарни условия. В това направление имаме безспорни традиции и добри резултати.

В последните години дружеството изучи чуждестранния опит за работа с деца-инвалиди и мястото на неправителствените организации в решаването на тези проблеми. Всичко това провокира нашето желание за работа с деца с увреждания. След разговори в Съюза на инвалидите и Сдружение „Детска церебрална парализа“ /е решено, че едно голямо предизвикателство ще бъде работата за социално интегриране и реализация на деца с церебрална парализа. Наименованието на проекта - „Професията - шанс за децата с церебрална парализа“ съдържаше надежди и

очаквания, опти-мизъм за интегрирането на тези деца в обществото. Целта беше да се покаже на обществото, че те имат бъдеще - различно за всяко де-те, но бъдеще, в което ние, хората, които нямаме техните здравос-ловни проблеми, трябва да ги приемем и да им помогнем. А има и много неща, които можем да научим от тях, и които могат да проме-нят нашето мислене.

С такова разбираме и приемаме на тези деца се тръгва към реализирането на проект - „Професията - шанс за децата с церебрална парализа". Проектът е финансиран от фонд „Рехабилитация и социална интеграция" на Министерския съвет, но в него Дружество „Знание" вложи и ще влага много средс-тва, любов и съпричастност към проблемите на тези деца, и към тях-ното решаване.

Дейностите по него се реализират в тясно взаимодействие със спе-циалистите от Центъра за лечение и рехабилитация на деца с цереб рална парализа - София, и специалисти - консултанти.

Проектът стартира през месец ноември 1998 година и ще продъл-жи до месец юни 1999. Независимо от краткото време, дружеството има- известен опит, който бихме искали да споделят.

Започна се от това, че децата с церебрална парализа не са в състояние сами да решат проблемите на професионалното си насоч-ване и реализация. Те не винаги имат практическа възможност да получат информация за професиите и възможностите за продължа-ване на образованието си след седми и осми клас, което да съответ-ства на тяхното заболяване. Задачите на проекта могат да се обоб-щят в две групи:

- първо, създаване на условия за достъпна, цялостна, индивиду-ална за всяко дете информация за възможностите за продължа-ване на образованието и усвояване на професия; провеждане на консултации за всички деца от седми и осми клас на ЦЛРДЦП - София, и за желаещите, необхванати в центъра.

- и второ, подпомагане изграждането на адекватно поведение и самочувствие на децата с церебрална парализа и тяхната соци-ализация, чрез съвместни прояви на децата от Детската езико-ва школа „Знание" и децата от Центъра. Именно тук ние се вижда- мястото на неправителствената организация, която ще покаже на обществото, че с тези деца може и трябва да се ра-боти както с всички останали, и те не трябва да остават изоли-рани за цял живот. И тогава наистина ще видим техните усмив-ки

Първата приоритетна задача бяха консултациите за професи-онално ориентиране,

които се осъществиха в следните етапи:

1. Обсъждане методиката на консултиране
2. Установяване на интересите на детето чрез интервю
3. Посочване на възможностите за продължаване на образованието и усвояване на професия.
4. Запознаване на детето и родителите с предложените професии - характер, изисквания, умения, възможности за реализация, училище, в което могат да се усвоят.
5. Подреждане на възможностите в зависимост от желанието на детето и родителите
6. Запознаване с процедурата и необходимите документи за приемане в избраното средно училище.

На голяма част от децата бяха посочени по няколко възможности езиково училище, в което могат да продължат образованието си. Консултациите се проведоха в присъствието на родителите, като за всяко дете бе попълнена карта за резултатите от консултацията, за да има възможност да се проследи процеса и да се помогне на децата и в следващите етапи от тяхната реализация. Сега е време тези възможности да бъдат обсъдени в семейството, с психолога, с останалите специалисти от Центъра, за да се вземе най-доброто решение за бъдещето на всяко от тези деца.

Проблемите са многостранни, нееднозначни и сложни за решаване. В Центъра за децата се грижат професионалисти, които разбират тези проблеми. Тук те се чувстват защитени, това е тяхната среда, техният приятелски кръг. Някои от децата са били в масово училище, където се е случвало да бъдат обиждани и неразбрани. Затова за тях Центърът е тяхното убежище. Той е такъв и за техните родители. Тук за децата се грижат добре и компетентно, и те предпочитат да отложат момента, в който детето ще излезе в голямия свят.

Това обаче е необходимо, за да може детето да се реализира като социален индивид. Много голяма част от децата след седми или осми клас могат да намерят своето място в масовото училище, и тогава да им даде старт в живота. Затова нещата не завършват с консултативната дейност, а започват с нея. Голяма е отговорността на родителите, но тя не е само тяхна. Тук е и мястото на неправителствените организации, поставили за своя цел да помогнат за по-плавното приобщаване на децата към новите условия, да поемат отговорността да им се помогне адекватно да се впишат в новия за тях свят. Трябва да се проведат предварителни разговори с директорите, учителите, а също не и с учениците от паралелките, където ще отидат да учат тези деца. Защото конфликтът

се поражда именно от липсата на информация у здравите деца за специфичното здравословно състояние и възможности-те на децата с церебрална парализа.

Според нас по-големият проблем е за децата, които след осми клас нямат медицински показания да продължат образованието си или да усвоят професия в съществуващите форми на обучение. На практика при сегашните условия те остават в къщи. За тях няма мно-го варианти. Затова трябва да помислим съвместно - неправителствените организации и държавните институции, които трябва да бъдат отговорни за създаване на условия за бъдещо развитие на тези мла-дежи - може би изходът е един Дневен център, който да им помогне да се чувстват полезна част от обществото.

7. Опитът в образованието на слепи в България

Инициативата за откриване на учебно заведение за обучение и възпитание на слепи деца у нас принадлежи на бележития деец на науката и културата в следосвобожденска България проф. д-р Иван Шишманов. Той стои в основата на разработения и приет през 1898 г. Закон за народното просвещение, където за пръв път се изтъква необходимостта за обучението на деца с дефекти. През 1904 г. започва подготвителна работа за откриването на държавен институт за слепи.

През учебната 1914-1915 г. завършва първият випуск. Официалното откриване на Държавният институт за слепи става в присъствието на министър Шишманов на 11 декември 1905 г. Трябва да се посочи, че това е първото учебно заведение от този род на Балканите, тъй като основаването на подобни училища в Румъния, Гърция и Сърбия става по-късно. При откриването директорът д-р Донев се спира върху целите и задачите на новото учебно заведение, на ролята му за израстването на невидящите деца и за формирането у тях на умения и сръчности от различно естество.

Още в самото начало д-р Донев лансира максимата в тифлопедагогическия процес, че всеки отделен ученик трябва да има на разположение лични учебни помагала, което е валидно и до днес. Той самият полага много грижи за онагледяване на уроците по естествени науки. Застъпва в програмата усвояване на различни музикални инструменти. Всекидневно се провеждат два часа практически занятия по кошничарство.

Вторият Институт за слепи в България е основан в гр. Шумен през 1945 г. по инициатива на Люба Кацарова и със съдействието на ССБ. Кацарова защитава идеята, че най-подходящи условия за Института има в гр. Варна и прави постъпки той да бъде преместен там, но не получава съгласието на тогавашния министър на народната просвета. След упорит труд от нейна страна, училището придобива имот - идеална част от една вила в местността "Рупи" в курортната част на Варна. Тогавашният министър на просветата Стоян Костурков от 30.10.1945 г. е регламентирано преместването му от Шумен във Варна. Официално институтът е открит на 1.12. 1945 г.

Професионална подготовка в Държавния институт за слепи /ДИС/.

Още с откриването на ДИС през септември 1905 г. в него се поставя началото на професионалното обучение както на момчетата, така и на момичетата, като се ползва опита на подобни заведения в други европейски страни. Музикалното образование е по-широко застъпено в сравнение с масовите училища. Освен това учебният план на ДИС предвижда изучаване на ръчно и машинно плетиво от момичетата и на кошничарство, метларство, четкарство, пантофарство и дърводелство от момчетата. През 30-те години започва и обучение по машинопис – десетопръстна система. Професионалната подготовка се осъществява в последните два т.н. професионални класове, където преподаването на общообразователни предмети е много ограничено. Момчетата съобразно своите наклонности избират един или два от предлаганите пет занаята. Паралелно със занаятите, учениците с музикални дарби изучават пиано, цигулка, виолончело, кларнет и флейта. Интересно е да се отбележи, че за определен период преподаватели в ДИС са били слепите композитори Петко Стайнов – по пиано и Николай Бехтерев – по цигулка. Преподаватели по пантофарство са известните дейци на Дружеството на българските слепи и на Съюза на слепите в България Стефан Ненков и Димо Мангъров.

Професионална подготовка в училищата за слепи.

След 1945 г. двете училища за слепи продължават в някаква степен традициите на ДИС в професионалното обучение на зрително затруднените от училищна възраст. В осми професионален клас момчетата и момичетата усилено изучават кошничарство и четкарство, но не в онази степен, в която са се изучавали тези занаяти в ДИС, защото времето за обучение е двукратно по-малко. Момичетата изучават и ръчно плетиво под формата на кръжочна дейност. Под формата на извънкласни занимания зрително затруднените с музикални дарби могат да изучават четири музикални инструмента – пиано, акордеон, цигулка и кларнет. След завършване на училищата за слепи,

незрящите младежи и девойки масово започват работа като кошничари /оплитане на куха стъклария/, метлари или четкари в разкритите след 1955 г. специални производствени предприятия и клонове на Съюза на слепите в България. В отделни случаи възпитаниците на тези училища работят и като музиканти в различни заведения. С цел обслужване интегрираните зрително затруднени ученици от даден регион са създадени маршрутни служби. Те включват учители, отговарящи за тези ученици. В България такива служби има към двете училища за деца с нарушено зрение в София и Варна. Един учител от такава служба обикновено отговаря за 8 до 13 ученика. Неговите основни задачи са:

Да консултира родителите на интегрираните ученици;

Да консултира учителите на интегрираните ученици;

Да обучава интегрираните ученици по специалните учебни предмети като брайлово писмо, ориентиране и мобилност, полезни умения, зрително под-помагане и др.

Националният център предлага следните рехабилитационни услуги:

- Консултации
- Обучение за придвижване и ориентиране в пространството /ориентиране и мобилност/
- Самообслужване в бита /полезни умения/
- Обучение за четене и писане на релефно точков /брайлов/ шрифт.
- Обучение за използване и развитие на остатъчното зрение /зрителна рехабилитация/
- Компютърно обучение
- Възстановяване на предишни умения за писане на плоскочечатно писмо
- Възстановяване на предишни и формиране на нови умения за готвене /готварство/
- Преодоляване на хиподинамията, настъпила вследствие на уврежданията.
- На този етап НЦРС извършва професионално обучение по специалността "Тапицерство".

Формите на рехабилитация са: интернат на, амбулаторна, надомна и дистанционна. Услугите на Центъра се ползват средногодишно от около 170 души.

Перспективите за развитие на Националния център са насочени главно към

разширяване на предлаганото професионално обучение и подобряване на материалната база с цел обезпечаване на това обучение. Към НЦРС ще функционира център за професионално обучение, който е в процес на лицензиране от Националната агенция за професионално обучение и образование към Министерския съвет.